

**MÜŞÂHEDÂT
VE
KALPAZANLAR
ROMANLARI
ARASINDA
ANLATIM TEKNİĞİ
BENZERLİĞİ**

Dr. Fuat BOYACIOĞLU

S.Ü. Öğretim Elemanı

Ahmet Mithat'ın *Müşâhedât* (1830) romanı ile André Gide'in *Kalpazanlar* (*les Faux-Monnayeurs*, 1925) romanı arasında anlatım tekniği, edebî ekollerin özellikle natüralist ekolün roman düzleminde kahramanlar düzeyinde eleştirilmesi, roman sanatı hakkında düşünceler, okuyucunun hesaba katılması, romancının anlatıcı-yazar olarak kahramanlarını yargılaması, romanın romancı tarafından yazılma serüveni bizzat romanın konusu, yani romanın romanı (le roman du roman) olması gibi konularda benzerlikler söz konusudur.

Gide'in *Kalpazanlar*'da ustaca uyguladığı bu teknikleri, yaklaşık yüzyıl önce Türk romancısı Ahmet Mithat Efendi'nin uygulaması çok dikkate değer bir konudur. Türkiye'de roman yazılmaya yeni başladığı o dönemde Ahmet Mithat'ın böyle iddialı bir roman yazması, araştırılması gereken bir konudur. Berna Moran'ın dediği gibi "Tanzimat romancıları bütün acemiliklerine rağmen bazen böyle buluşlarıyla şaşırtıcı yenilikler getirmişlerdir."¹ Bu karşılaştırmayı yaparken André Gide'in Ahmet Mithat'dan etkilendiğini söylemek istemiyoruz.

Müşâhedât'ın Türk roman tarihinde

¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.56

diğer Tanzimat romanlarından farklı bir yeri vardır. Zira Ahmet Mithat, o gün Batı Dünyasında bile görülmemiş bir roman tekniğini bilinçli olarak denediğini iddia etmektedir. “Roman, hem daha mükemmeli, tasavvura sığmayacak kadar bir tabîlikle fiilen ve maddeten ayağıma kadar kendisi geldi. Daha garibi şu ki güya ben de romanın vakası içindeki şahıslardan birisiymişim gibi romana karıştırılmaktayım. Böyle muharririn de velev ki yalnız seyirci ve şahid şeklinde olsun romana karışması Avrupaca da emsali görülmuş şeylerden değildir”². Ahmet Mithat, aynı romanının “Antuvan Koloriya” bölümünde okuyucularına alelâde romancılar gibi yalnız haberci ve hikayeci sıfatıyla hareket etmediğini ve kendisinin de hikayenin kahramanlarından biri olduğunu söyler. Bunun o güne kadar romanlarda kullanılmamış bir yöntem olduğunu iddia eder ve şöyle der: “...Roman vadisinde bu yolun denenmemiş bir yol olduğunu söylemiştik.”³

Gerçekten Ahmet Mithat, başka yazarların yapmadığı bir anlatım tekniğine başvurarak anlatıcı-yazar olarak kendisini bir karaktere dönüştürür. Bizzat gerçek hayattaki Ahmet Mithat’tan bahseder.⁴ Bu konuda Berna Moran şöyle der: “Anlatıcı-yazar olarak romanda bir karaktere dönüşmekten, hatta kendinden söz etmekten hoşlanan Ahmet Mithat, *Müşâhedât*’ı birinci kişi ağzından yazarken romanın kişileri arasına romancı Ahmet Mithat olarak kendini de katıyor.”⁵

André Gide de *Kalpazanlar* romanına kendinin edebî görüşlerini ve dünya anlayışını yansıtan Edouard isimli bir kahraman yerleştirir. Bu kahraman sayesinde olayların içine diğer kahramanların birbiriyle ilişkilerine onun sınırlı bakış açısıyla giriyoruz. Romancı-kahraman Edouard’ın yazdığı romanın adı da “*Kalpazanlar*”dır. Demek ki onun romanı, romanın içinde bir romandır. Gide, bu tekniğe “mise en abyme” ismini veriyor.⁶ Gide’in armalar biliminden aldığı “mise en abyme” kavramı, bir arma içine daha küçük halde aynı armanın konulması demektir.⁷ Ludovic Janvier, bu

² Ahmet Mithat, *Müşâhedât*, Sadeleştiren: Necmettin Turinay, İstanbul, Bilge Kitabevi, 1979, s.17

³ Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s.129

⁴ Bkz, *A.g.e.*, s.57

⁵ Berna Moran, *A.g.e.*, s.49

⁶ Bkz. Fuat Boyacıoğlu *La mise en abyme dans les Faux-Monnayeurs*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1990

⁷ Claude Martin, *Ande Gide*, Paris, Seuil Yayınları, 1981, s.149

teknikğin uygulanması ile ilgili olarak şöyle der: “Romanın şöyle kendi içinde tekrarlandığı olur: ya bu tekrarlanma, hikayenin kendi üzerine katlanması, ya da nesnelere dünyasının aynada yansması ile olur.”⁸ Böylece bu teknik sayesinde yazar, romanın içinde aynı romanın konusunu tekrar ele alma imkânı bulur.

Gide “roman içinde roman” teknikini keşfetmekle kitabın yazarı üzerindeki etkisini (rétroaction) gösteren “mise en abyme” teknikini *Kalpazanlar* da kullanır. Romancı-kahramanı Edouard, onun roman aynasındaki kişiliğidir. Gide, Ahmet Mithat’tan daha kurnaz davranarak bizzat kendisi romancı olarak roman alemine girmemiş, kendi adına Edouard’ı temsilci olarak seçmiştir. Bu romancı-kahraman, diğer roman kahramanlarıyla önemli bilimsel, edebî tartışmalara girer. Bu tartışma romanın ana eksenini oluşturur. Bu ana ekseninde geçen roman tartışması, bütün roman boyunca mikro hikâyelerle geliştirilmeye çalışılır. Böylece romanın kendisi, içinde sanki konveks bir aynayla yansıtılmış gibi olur. André Gide’in *Kalpazanlar*’ı Ahmet Mithat’ın *Müşâhedât*’ı gibi bir romanın romanıdır.

Ahmet Mithat ile André Gide arasında tespit ettiğimiz diğer bir benzerlik, natüralist ekolü eleştirmeleridir.

Ahmet Mithat’ın *Müşâhedât*’ı yazmasının asıl nedeni, natüralist roman türünü denemektir. Bu romanına yazdığı “Okuyucularla Hasbihâl” bölümünde natüralist yazarları, romanlarını yazmadan önce gözleme, deneye, araştırmaya önem verdiklerinden dolayı beğendiğini söylüyordu. Buna karşılık onları, hayatın sadece çirkinliklerini, toplumdaki ahlâksızlıkları, kötülükleri ele almalarından, iyi, güzel ve yüce olandan hiç söz etmemelerinden dolayı eleştiriyordu. Bu konuda Ahmet Mithat şöyle diyor: “Bir zamanın tabî (natüralist) romancılarına bakılacak olursa dünya da ve özellikle dünyanın Fransa denilen kısmında ve hele Fransa’nın Paris denilen yerinde insanî faziletlerden hiçbir eser kalmamış olmak lazım gelir. Umumî meşguliyet fuhuştan ibaret olup, şehvî hastalıklar, politik düşmanlıklara karışık, cinafî kabiliyetler de bunların rengini kızartmakla Paris’in dünya yüzünden vücudu kaldırılması gereken bir şehir olması lazım gelir.”⁹

⁸ Ludovic Janvier, *Une Parole exigeante, Le Nouveau Roman*, Paris, Editions de Minuit Yayınları, 1964, s.51

⁹ Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s.145

Ahmet Mithat, natüralistlerin tasvir güçlerini yalnız kötülüklerin tasvirine değil, aynı zamanda iyiliklerin tasvirinde de kullanmalarının daha iyi olacağını ve böylece tabiîliğe daha uygun olacağı görüşündedir. Natüralistlerin “(...)iyilikleri, güzellikleri yazmak sırf hayaldir de fenalıkları, çirkinlikleri yazmak hakikatin özü, gerçeğin aynısıdır”¹⁰ iddialarına Ahmet Mithat sitem etmektedir. Onların, bir çok yönlerinde fazilet dahi bulunan bir alemi tamamen ayıplar dünyası tarzında tasvir etmelerinin de bir hayal olduğu görüşündedir. Ahmet Mithat, bu konuda şöyle der: “Emile Zola Mektebinin, bu yüceliği büsbütün kaybolmuş şekilde göstermesi işte tabiattan de, hakikatten de tamamen uzak sayılabilecek noksanlıklardır.”¹¹ Ahmet Mithat, bu natüralist romancıların bazılarının sosyalist görüşüne bağlı olduklarından dolayı mevcut şartların yıkılmasına çalıştıklarını, romanlarını o maksat üzere yazdıklarını ve insanî faziletlerden bahsedenleri “Hayaliyyun (romantikler)dan”dır diyerek hafife aldıklarını söyler.¹²

Ahmet Mithat, natüralistlerin eserlerini yazmadan önce gözleme, deneye ve araştırmaya dayalı yöntemlerini beğenip onları örnek almaktadır, fakat eserlerinin içeriğini beğenmemektedir. *Müşâhedât*’ı okuyucularına, natüralist romanlardan bir örnek olarak sunmaktadır. Eseri oluşturan olaylar, Ahmet Mithat’ın günlük yapmış olduğu müşadehelere (gözlemlere) dayanmaktadır. Zaten kitabın başlığı Arapça gözlem anlamına gelen “müşahede” kelimesinin çoğulu olan “müşâhedât” ismini taşımaktadır. Bunun için romanına *Müşâhedât* ismini vermiştir. Ahmet Mithat okuyucularıyla hasbihalini şöyle bitirmektedir. “İhtimâldir ki bazıları kitabın içindeki durumlarla kendi maceraları arasında büyük bir benzerlik bulacaktır. Hiç olmazsa o yoldaki durumları ve hadiseleri başkaları tarafından işitmiş olduklarını hatırlayacaklardır. Zaten tabiîliğin şanı da bu değil midir? Kendimin de bu roman dahilinde kahraman olarak varlığımı tabiîliğin en büyük sebebi sayarım.”¹³

Ahmet Mithat gibi André Gide de *Kalpazanlar*’da naturalist ekolü eleştirmektedir. Gide, natüralistlerin romantiklerin subjektifliğine karşı çıkarak bilimsellik ve objektiflik adına realizmin ilkelerini aşırı hale getirmelerini eleştirir.

¹⁰Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s.16

¹¹Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s. 16

¹²Bkz, Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s.17

¹³ Ahmet Mithat, *A.g.e.*, s.18

Gide, yazarlık hayatının başında roman türüne karşı idi. Romana karşıtlığını anti-romanın ilk örneklerinden ve Yeni Roman'ın geçmişteki atalarından biri olan¹⁴ *Paludes* isimli eserinde şöyle ifade eder: "Benim estetik prensiplerim, bir roman tasarlayıp yazmayı reddeder."¹⁵ Edebî hayatının başında Gide'in romana karşı olması, naturalist romanların bayağılığından ve yavanlığında ileri geliyordu. Fakat Dickens ve özellikle Dostoievsky'nin romanlarını okuduktan sonra roman hakkında fikirleri değişti. Özellikle Dostoievsky'nin romanı Gide'in hayal gücünde yeni ufuklar açtı. Tekrar ve tekrar Dostoievsky'yi okuyarak roman türüne yenilik getirmek ve ona itibar kazandırmak için büyük gayret sarfetti.

Gide'in kişisel deneyimlerini aktardığı ve olgunluk dönemi eserlerinden sayılan *Kalpazanlar*'ın dünya roman tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu roman, Gide'in hayatı boyunca elde ettiği edebî deneyimlerin bir özüdür. Michel Raimond'un natüralizmden sonra roman türünün krize girmesiyle ilgili yazdığı hacimli eseri *La Crise du roman*'da *Kalpazanlar*'a önemli bir yer ayırır. Raimond'a göre Gide, bu romanıyla kriz halindeki romanın problemlerine bazı çözümler getirmiştir.¹⁶ Jean Bertrand Barrère'e göre bu romanın, Fransa'da günümüzde roman türünün gelişmesinde belirleyici bir rolü olmuştur.¹⁷ Jean-Paul Sartre anti-romanı tanımlarken *Kalpazanlar*'ı anti-romanın en güzel örneklerinden biri olarak verir.¹⁸

İşte roman tarihinde önemli bir yer tutan *Kalpazanlar*, klasik romanın unsurlarını problematik hale getirir ve kahramanlarına onları romanın fiktif aleminde tartıştır.¹⁹ Naturalist roman da bu tartışmalarda yerini alır. Gide, romancı-kahramanı Edouard'ın ağzıyla natüralist ekolü eleştirir. Edouard, yazmakta olduğu romanın içindeki roman olan "*Kalpazanlar*" romanı üzerine diğer kahramanlarla tartışır. Romanın klasik anlamda tek bir konusunun olmadığını söylerken, natüralist ekolü eleştirir ve konuşmasına şöyle başlar: "Evet söylediğimin anlamsız bir şeye benzediğini biliyorum.

¹⁴ A. Alain Chevalier, *La Porte étroite d'André Gide*, Poitier, Nathan Yay. 1993, s.13

¹⁵ A. Gide, *Paludes*. Paris Gallimard, 1926, s.170

¹⁶ Bkz. Michel Raimond, *La Crise du Roman*, Paris Librairie José Corti, 1985, s.22

¹⁷ Jean. Bertrand Barrère, *La Cure d'amaigrissement du Roman*, Paris Albin Michel Yayınları, 1964, s.95

¹⁸ Bkz. Jean-Paul Sartre, *Situations IV*, Paris Gallimard, 1964, s.9

¹⁹ Bkz. Fuat Boyacıoğlu *La Problématique romanesque chez André Gide*, Basılmamış doktora tezi, Konya, 1998

İsterseniz şöyle diyelim: Konu bir tane değildir. Natüralist ekol, “bir hayat dilimi” diyordu. O ekolün büyük kusuru bu dilimi devamlı aynı yönde yani zaman tarafından uzunluğuna kesmekti. Niçin genişliğine veya derinliğine kesilmesin? Bana kalırsa hiç kesmemek isterim. Anlayın beni, bu romana her şeyi sokmak isterim ...”²⁰

Gide, natüralistlerin romanı “hayattan bir dilim” diye nitelendirmelerini ve olayı bir tarihçi gibi kronolojik bir sırayla tek boyutlu anlatmalarını eleştiriyor. “XIX. Yüzyıl romancısı, genellikle kronolojik anlatım içinde olayda bir mantık örgüsü arayan ve sebep sonucunu veren bir tarihidir. Okuyucuyu heyecanlandırıp tutkulu hale getirmek için roman kahramanlarının yaşadığı sahneler, onları birbirine bağlayan mantık desteğini içerirler.”²¹ Natüralist romancı zımmen bilimadamının şu misyonunu yüklenir: gerçeği tanımak ve bu gerçeği kendi subjektif bakış açısıyla sebep-sonuç ilişkisine dayandırarak sunmaktır.

Natüralist romancı, olayları sebep-sonuç ilişkisine bağlamakla pozitivizmin determinist ilkesinden etkilenir. Gide, naturalistlerin roman düzleminde bu determinist ilkeyi uygulamalarına karşı çıkar. “Zira hayat, pozitivizmin istediği sebepler ve sonuçların zincirleme birbirini izlemesine göre cereyan etmez. Hayatta kesintiler, duraklamalar, çelişkiler, izah edilmesi zor durumlar vardır. İşte edebiyat bunları tamir edip eski haline getirmelidir.”²² Gide, yapay determinizmden kurtulmak istediğini şöyle dile getirir: “Olay örgüsünün yapay niteliğe sahip olmasından kaçınmak istiyorum.”²³

André Gide, naturalist ekolü edebî açıdan, Ahmet Mithat ise etik açıdan eleştiriyor. Natüralist yazarlardan olan Concourt’ları şöyle eleştirir: “(...) psikologluk taslayan bir romancı, doğanın arzettiği manzaradan gözlerini çevirmek ve yasalarını bilmemekle, cezasını kendi göreceği bir hata işlemiş olur. Okumak üzere verdiğiniz Concourt’ların Günlüğü (Journal des Concourt)’nde Bitkiler Bahçesinin doğayla ilgili tarih müzesine bir ziyaretin hikayesini okudum. Orada bu sevimli yazarların doğada ya da Tanrı’daki hayal gücü fakirliğine esef ediyorlar. Bu zavallı sözlerde küçücük kafaları-

²⁰ André Gide, *Les Faux-Monnayeurs*. Paris Gallimard Yay, 1925, s. 232

²¹ Michel Raimond *La Crise du Roman*, s. 355

²² Pierre Aurégon, *Gide*, Paris, Nathan Yayınları, 1993, s.25

²³ A. Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs*. Paris, Gallimard, 1927, s.19

nın aptallığı ve anlayışsızlıkları görülüyor.”²⁴Burada Gide, naturalist Concourt’ları doğaya bakış açılarındaki kusuru dile getiriyor.

* Ahmet Mithat ile André Gide arasındaki bir diğer benzerlik, romanlarında daha önce yazmış oldukları eserlere değinmeleridir.

Ahmet Mithat *Müşâhedât*’ın kurgusal âleminde daha önce yazmış olduğu *Felâtn Bey ile Rakım Efendi*’deki kahramanından bahseder: “Okuyucularım hatırlamak lutfunda bulunurlar ki Siranuş Hanım’ın bahsettiği Rakım Efendi, bundan onbeş sene önce Rodos’ta yazmış bulunduğum romanlar arasında “*Felâtn Bey ile Rakım Efendi*”²⁵ adlı romanın kahramanıdır (...) Okuyucularım hatırlar ki bundan on, onbir sene kadar önce, yani Tercüman-ı Efkâr adıyla Osmanlı dilince ve ermenice harflerle kurulan gazeteye tefrika yollu ilk basılan romanım da bu roman idi.”²⁶

André Gide de *Kalpazanlar* da daha önce yazmış olduğu eserlerinin ismini vermeden onlarla ilgili romancı-kahraman Edouard’ın ağzından şöyle der: “Şimdiye kadar yazdığım kitaplar, çay bahçelerindeki şekilleri mükemmel fakat suları hapsedilmiş cansız havuzlara benzerler. Şimdi o sunun meylini bazen çabuk, bazen yavaş önceden görmek istemediğim dolanık yollar boyunca akmasını istiyorum.”²⁷

André Gide, *Kalpazanlar* romanından önce yazmış olduğu eserlere roman ismini vermiyor. Sadece *Kalpazanlar*’ı, roman olarak niteliyor.²⁸ Önceki yazdığı eserlerden sonra, belli bir edebî olgunluk aşamasında geçerek belli bir düzeye ulaştı. Devamlı yeni bir roman tekniği bulup uygulamayı amaç edindi. “Yeni bir üslup yaratma kaygısı, *Kalpazanlar*’ın oluşumuna yön verdi”²⁹ Önceki eserlerinden farklı olarak orjinal bir yapıt meydana getirmek istedi. Bu konu, Gide’in şu sözünde çok anlam bulur: “Benden başkalarının önceden yaptıklarını ya da daha önce kendi yaptığımı ya da benden

²⁴ A. Gide, *Les Faux-Monnayeurs*. s.187

²⁵ Ahmet Mithat Efendi’nin 1875’de basılan meşhur bir romanıdır. Bu eser Tanzimatla birlikte ortaya çıkan hayatımızdaki ikiliği en iyi anlatan romanlardan biridir. Ahmet Mithat, Felâtn beyin şahsında yabancılaşma hali vurgulamaya, Rakım beyin şahsında tarihi köklerine bağlı devlete bağlılık şuuruna yitirmemiş azınlık çevrelerin ruhunda yatan “ideal insanı” temsil eden bir kişilik vurgulamaya çalışır.

²⁶ A. Mithat *Müşâhedât* , s. 66

²⁷ A. Gide, *Les Faux-Monnayeurs*. s.419

²⁸ A. Gide *A.g.e.*, s.5

²⁹ German Brée, *André Gide, Insaississable Protée*, Paris Belles - Lettres Yayınları, 1953, s.258

başkalarının yapabileceklerini neden tekrar yapayım?”³⁰Böylece Gide için “bir roman yazmak, her şeyden önce teknik değiştirmek demektir.”³¹

Ahmet Mithat da daha önce yazdığı *Hasan Mellah* ve *Felâtn Bey ile Râkım Efendi* isimli romanlarından çok farklı olan *Müşâhedât*’ta yeni bir roman denemesi yapmıştır. Anlatıcı-yazar olarak romanı tek başına yazmıyor. Farklı bakış açılarına sahip dört kişi ile birlikte yazıyor. Ahmet Mithat, bu farklı bakış açılarıyla hikayenin anlatımında bir yenilik yaptığının bilincindedir. “*Müşâhedât*’ta geleneksel anlatı türümüze bağlı kalınsaydı, Agavni’nin yaşam öyküsünü kendi ağzından dinlerdik. Destan, masal ve halk hikâyeleri üçüncü kişi ağzından anlatılır ve asıl hikayenin içine kişilerden birinin kendi hikayesi sokulacaksa bunun sahibinden, birinci ağızdan dinleriz. Nitekim Ahmet Mithat, *Hasan Mellah*’ta hikaye içine hikaye sokarken, bunları hikayenin sahibine anlattırır.”³² *Müşâhedât*’ta Ahmet Mithat’ın başvurduğu anlatım tekniği farklıdır. Yazar tanıştığı insanlara konumunu, nasıl yazdığını, nerelere gittiğini, tanıştığı insanlara romanı nasıl yazdığını romanın kurgusal aleminde birinci kişi ağzıyla yazıyor. Birinci kişi ağzıyla yazarken romanın kahramanları arasına katılır ve direkt ismini vermekten kaçınmaz³³ “Siranus’tan, Agavni’den ve Refetten geçmişe ait öğrendiklerini bir roman haline getirirken üçüncü kişi ağzını kullanıyor. Daha açık söylemek gerekirse birinci kişi ağzından yazılmış bir metin içine üçüncü kişi ağzından yazılan bir metnin parçaları yerleştirilmiş ve bu ikisi bir arada birbirini tamamlayarak *Müşâhedât*’ı meydana getirmiş oluyor.”³⁴

André Gide ise romanında gerçek hayattaki ismini kullanmaz fakat anlatıcı-yazar olarak romanın fiktif dünyasına girer ve kahramanları ile ilgili yargılarda bulunur: “Kahramanlarımızı şuraya buraya dağıtan bu yaz mevsiminden yararlanarak onları rahat rahat inceleyelim. Zaten hikayemizin, seyrini ağırlaştırdığı ve yine hızlandırmak için hızını almaya hazırlandığı orta noktasında bulunuyoruz”³⁵ Anlatıcı-yazar, kahramanları üzerinde olumlu ya da olumsuz yargılarda bulunduktan sonra hikayenin seyrindeki araya girişini şöyle bitirir: “İleride bir hikaye daha yazmak nasib olursa, onda

³⁰ A. Gide, *A.g.e.*, s.29

³¹ Claude Martin, *André Gide*, Paris Seuil Yayınları, 1981, s.188

³² Bema Moran *A.g.e.*, s.53

³³ Bkz. A. Mithat, *A.g.e.*, s.129

³⁴ Bema Moran, *A.g.e.*,s.53

³⁵ A. Gide, *A.g.e.*, s.275

yalnız hayatın körlettiği değil, aksine keskinleştirdiği kuvvetli karakterleri yaşatacağım. Laura, Douviers, La Pérouse, Azais.. bu gibilerle ne yapılır? Onları aramıyordum. Bernard ve Olivier'yi izlerken onları yolumun üzerinde buldum. Olan oldu, artık onlara bağlıyım."³⁶

Ahmet Mithat ve André Gide arasındaki bir diğer benzerlik, eserlerinde romancı, roman sanatı ve anlatım teknikleriyle ilgili fikirlerini beyan etmeleridir.

Ahmet Mithat, bir romancının hayalinde canlandığı kahramanlarıyla ilgili düşüncesini şöyle dile getirir: "Bir muharrir büyüklük ve mükemmeliyetin ne olduğunu bilmezse, hayalinde canlandığı kişilerde de bunları tasvir edemez. Ressam hayalinde canlanan ve şekillerin güzelliği, tablosu üzerine çizip kendinden olmayanı çizemez. Yaratılmış şey yaratıcısının vasıflarına ne derece benzer ve uyarsa o nispette mükemmel sayılır."³⁷

Ahmet Mithat, kendi romancılık sanatına değiniyor ve romanında yazdığı olayların gerçek olaylar olduğunu, kahramanların da gerçek hayattaki kişiler olduğunu belirtiyor.³⁸ Romandan maksadın yalnız bir adamın hayat hikayesi olmadığını, asıl maksadın dünyanın hallerini etrafıca araştırmak olduğunu dile getirir.³⁹ Gerçek dışı, hayal ürünü romanesk romanları eleştirir: "Pekçok yazar, rahibe manastırlarına, böyle kız pansiyonlarına romancılıktan doğan ilgilerini çevirip ne yaman romanlar için oraları zemin olarak seçmişlerdir. Bunların pek çoğu uydurma hayallerden ibarettir."⁴⁰

Ahmet Mithat, devrinin romancılıkta natüralist akımın devri olduğuna ve natüralistlerin romantik romanları gözden düşürerek pozitif ilimler çerçevesinde gerçek olay ve haberlerin aktarılmasıyla roman yazma isteklerinin eksik olduğunu dile getirdikten sonra şöyle ekliyor: "Halbuki bir romancı için kainatta olup biten hadiseleri dıştan temaşa ile ve inceleyerek yazmak ne kadar tabî olabilirse, o romancının, adı geçen haberlerin içine girerek ve hikaye kahramanlarına karışarak ona göre fikirlerini tasvire girişmesi daha ziyade tabî düşmez mi?"⁴¹ Ahmet Mithat, bu anlayışını

³⁶ A. Gide, *A.g.e.*, s.278

³⁷ A. Gide, *A.g.e.*, s.64

³⁸ A. Gide, *A.g.e.*, s.67-68

³⁹ Bkz. A. Mithat *A.g.e.*, s.75

⁴⁰ Ahmet Mithat *A.g.e.*, s.158

⁴¹ Ahmet Mithat *A.g.e.*, s.178

Müşâhedât' ta uyguluyor. Bu romanın anlatıcısı Ahmet Mithat, yazdıklarının doğru olduğu izlenimini vermek için bir tarihçi gibi araştırma yapıyor, kişilerle görüşüp bilgi topluyor, gazete haberlerinden, belgelerden yararlanıyor.

André Gide, *Kalpazanlar*'ı kaleme almadan önce gözleme ve belgeleme yapar. Romanın konusunu *Le Figaro* gazetesinde geçen kalpazanlık olayından alır. Ayrıca romanına sahhafta karşılaştığı bir çocuğun kitap hırsızlığını ve bir lisenin intihar olayını⁴² kendinden de fiktif unsurlar katarak ele alır. Gide olayları gözleme ve not alma işlemini *Kalpazanlar Günlüğü*'nde anlatır. Bu olaylara, fiktif unsurlar da katarak *Kalpazanlar*'ın kurgusal âlemine aktarır.

André Gide'in aksine Ahmet Mithat gözleme ve not alma işlemini bizzat romanın içinde yapar. Vapurda kulak kesildiği üç kadının konuşmasını dinler. Tanık olduğu ve işittiklerinden bir roman oluşturabileceğini düşünür. Bunun üzerine bu üç kadından Siranuş'u dinler ve onunla dostluk kurar. Siranuş'un anlattıklarını dinler ve notlar alır. Eğer Ahmet Mithat, işittiği ve tanık olduğu olayları romanına bir giriş yapsa ya da André Gide gibi bir günlükte anlatmış olsaydı *Müşâhedât* teknik bakımından ne yeni ne de orjinal olacaktı.

Ahmet Mithat bir yandan kahramanlarıyla fiktif alemde kurmuş olduğu dostluğun ve tanık olduğu olayların gelişimini izlerken bir yandan da bu insanlar hakkında roman yazmaya başladığını görüyoruz. Roman içinde geriye dönüşlerle geçmişin anlatımı şimdiki zaman içinde yer alıyor. Biri "şimdiyi" diğeri "geçmiş" anlatan bu metin, iç içe girerek *Müşâhedât*'ı oluşturuyor.⁴³

O halde *Müşâhedât*'taki önemli bir yenilik, romanın yazılış serüveni romanın konusunu oluşturması ve romanın romanı olmasıdır. André Gide'in *Kalpazanlar*'ı da aynı şekilde bir romanın romanıdır.

Gide *Kalpazanlar*'a , roman tekniği hakkında fikirlerini, geleneksel romanın eleştirisini bir ayna gibi yansıtan, aynı isim altında farklı isimler adı altında aynı kahramanlara sahip olan "*Kalpazanlar*" isimli bir roman ya-

⁴² Bkz. A. Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs* (Kalpazanlar Günlüğü), s.101

⁴³ Bkz. Berna Moran, *A.g.e.*, ss.52

zan Edouard isimli bir romancı-kahraman koyar. André Gide'in *Kalpazanlar*'ı ile Edouard'ın "Kalpazanlar"'ı biri diğerrinin içinde paralel cereyan eder. Gide'in romanı olayları olduğu gibi ele alan realist bir roman, Edouard'inki ise olayları olması gerektiği gibi ele alan idealist bir romandır.⁴⁴ Fakat André Gide, romanını sonuçlandırdığı halde romancı-kahraman Edouard romanını tamamlayamaz. O halde André Gide'in *Kalpazanlar*'ı yazılması bitirilmeyen bir romanın romanıdır. Bunu Gide, bilinçle yapmıştır. Zira romanesk unsurlar içermeyecek ve gerçeğin tam anlamıyla yansıtılacağı bir roman yazmak imkânsızdır. Demek ki, *Kalpazanlar*, roman yazmanın imkansızlığının romanıdır.

Gide, hareketlerinin, karakterlerinin duygularının derinlemesine tahlil edildiği bir sürü kahramanın etrafında döndüğü heyecanlandırıcı, sürükleyici, nefes kesen merkezî bir olayın bulunduğu bir roman yazmış olsaydı, romanında determinist bir çizgi ve bolca gerçeğe aykırı romanesk unsurlar bulunacaktı. Fakat *Kalpazanlar* bilinen klasik romanın ve onu oluşturan unsurların dolaylı ya da dolaysız satirik ya da ironik bir şekilde roman âleminde eleştirildiği anti-roman türünün en güzel örneklerinden biridir. Jean-Paul Sartre, bu romanı anti-romanın en güzel örneklerinden biri olarak kabul eder.⁴⁵ Michel Raimond, günümüzde kriz halindeki romana en iyi çözümün *Kalpazanlar* olacağını söyler.⁴⁶

Romancı-kahraman Edouard'ın, roman sanatı hakkındaki düşünceleri, romanın içindeki kişilerle ilgili aldığı notların, günlüğüne yazdıkları yazıların önemli bir işlevi vardır. Onun Günlüğü romanın örgüsü içinde cereyan eden olaylar ile kişiler arasındaki diyaloglar ve anlatıcının ve kişilerin monologları ile nöbetleşe yer değiştirir. Daniel Moutote'a göre Edouard'ın Günlüğü romanın oluşumuna büyük katkıda bulunur.⁴⁷

Edouard'ın Günlüğü, *Kalpazanlar*'ın yaklaşık üçte birini oluşturur. Geçmişte cereyan etmiş olup şimdiki zamanla yazılan olayları direkt anlatım içine katar. Böylece, şimdiki zamanla anlatılan hikaye örgüsüne direkt olarak giremeyen unsurları sokmaya çalışır. Bu Günlük sayesinde şimdiki

⁴⁴ Bkz Léon-Pierre Quint, *André Gide, sa vie et son oeuvre*, Paris, Nelson Yayınları, 1934, s.76

⁴⁵ Jean-Paul Sartre, *Situations IV*, Paris Gallimand, 1964, s.3

⁴⁶ Bkz Michel Raimond, *La Crise du Roman*, Paris José Corti Yayınevi, 1985, s.22

⁴⁷ Daniel Moutote, *Le Journal de Gide et les Problèmes du Moi* Paris P.U.F., 1968, s.613

zamanla geçmiş zamanda anlatılan bir olay, sanki şimdi cereyan ediyormuş gibi bir izlenim verir.

Tespitimize göre André Gide'in *Kalpazanlar*'ındaki romancı-kahramanı Edouard'ın yazmaya çalıştığı ve yazmakta başarılı olamadığı ve arkadaşlarıyla üzerinde bilimsel tartışma yaptığı roman, XX. yüzyıldaki Yeni Romancıların romanlarına büyük ölçüde benzemektedir. Edouard, romana ait olmayan unsurlardan arındırılmış bir "arı roman (*Le roman pur*)"⁴⁸ yazmak ister. Yeni Romancılar da geleneksel romanı ve onun romanesk unsurlarını eleştiren bir antiroman yazarlar. Onların romanları "Yazılan ya da yazılmayan bir romanın romanıdır"⁴⁹ZatenYeni Romancılar, romanı yeni tekniklerin bulunduğu yeni ufuklara götüren Proust, Gide, Joyce ve Kafka gibi romancıların mirasçılardır.⁵⁰

André Gide ve Yeni Romancılar gibi romanın yazılma serüvenini bizzat romanın konusu haline getirme konusunda Ahmet Mithat'ın *Müşâhedât* 'ı modern roman özelliği taşımaktadır. Romanın kendi dışında bir olayı değil de bizzat kendisi anlatan Lawrence Sterne'nin *Tristram Shandy*'yi Rus Biçimcilerinden Şklovskiy dünyanın en tipik romanı sayar. Ahmet Mithat'ın natüralist bir romanın yazılma tekniğini ve kurallarını konu edinmesi bakımından Stern'i çağrıştıran bir yönü vardır. Eğer Sklovskiy *Müşâhedât* 'ı okumuş olsaydı her halde çok ilginç bulacaktı.⁵¹

Ahmet Mithat ve André Gide'in benzeştiği bir diğer nokta, romanlarında okuyucularını sürekli hesaba katılmalarıdır.

Pertev Naili Boratav *İlk Romanlarımız* adlı incelemesinde hikayecilik geleneğimizin ilk romanlarındaki izlerini ele alırken meddah hikayelerinin önemini vurgular ve bunların gerçekçi bir yönü bulunduğundan dolayı modern roman için gerekli temel koşula sahip oldukların hatırlar. Daha sonra Ahmet Mithat'ın geniş bir okuyucu kitlesine roman türünü kabul ettirmek için bir çeşit meddah gibi hareket ettiğini, meddahlar gibi okuyucu ile konuştuğunu, onlara fikirlerini sorduğunu, okuyucunun muhtemelen sorabile-

⁴⁸ A. Gide, *Les Faux-Monnayeurs* s..93

⁴⁹ R. Bournef et Real Ouellet, *L'Univers du Roman*, Paris P.U.F, 1972, s.74

⁵⁰ J. Roger et al. *Histoire de la Littérature Française* Cilt II, Paris Armand Colin, 1970, s..991

⁵¹ Bkz Berna Moran, *A.g.e.*, ss..55-56

ceği sorulara cevap verdiğini söyler.⁵² Böylece Ahmet Mithat'ın hikayenin akışını keserek araya girip okuyucu ile sohbet etmesi onun üslubuna bir renklilik kazandırır.

Müşâhedâr'taki "Okuyucularla Hasbihal" bölümü Ahmet Mithat'ın okuyucusuna ne kadar önem verdiğini gösterir. Ahmet Mithat'ın anlatıcı-yazar olarak romanda bir karaktere dönüşmesi ve romanın en canlı kişisi olmasına neden olur. Okuyucu onunla özdeşleşip olayların içine, kişilerin hayatlarına ve düşüncelerine nüfuz eder. Yazar, kendi başından geçmiş bir olayı anlatıyor gibi davranması, söylediklerinin gerçek olduğunu okuyucularına inandırmak içindir. Anlatıcı-yazar olarak roman içinde kendi yerine bir romancı-kahramanı koymuş olsaydı durum değişmezdi. İşte André Gide, *Kalpazanlar* da bizzat kendi yerine romancı-kahraman Edouard'ı yerleştirmiştir. Bu romancı-kahraman André Gide'in roman aynasındaki görüntüsüdür. .

André Gide de romanını okuyucusunu hesaba katarak kaleme alır. Eserinin daha iyi anlaşılması için okuyucuyla işbirliği yapmayı amaçlar. O'na göre bir sanat eserinin okunması çok önemli bir faaliyettir. O, okunmak tekrar okunmak için yazar. "Sadece okunmak tekrar okunmak için yazıyorum"⁵³ der. Bunun için okuyucuyla işbirliği yapmak ister. *Paludes* isimli romanının girişinde "Kitabımı başkalarına açıklamadan önce başkalarının onu bana açıklamasını istiyorum. Önce kendimin, eserimi açıklamam demek, onun anlatımı kısıtlamam demektir (...) Bir kitap devamlı bir işbirliği işidir"⁵⁴ Okuyucusunun hayal gücüne güvenir. Geleneksel romancıyı, okuyucusunun hayal gücüne güvenmediğinde dolaylı eleştirir.⁵⁵ Bilindiği gibi geleneksel romancı uzun uzun tasvirler yaparak okuyucunun hayaletme özelliğini zayıflatmakta ve onun kendi zihninde tasvirler yapmasını engellemektedir.

André Gide, romanının anlatımında okuyucusun işbirliğini istemekle romanın sırlı, gizemli yapısını çözmeyi ve anlamayı kasteder. Olaylar ve kahramanlar arasındaki ilişkileri, kronolojik anlatım ve sebep-sonuç ilişkisine göre sergilemez. Bu bağları okuyucunun yapmasını ister ve ona bü-

⁵² Bkz. Berna Moran, *A.g.e.*, s.21

⁵³ A. Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs* s.46

⁵⁴ A. Gide, *Paludes*. s.12

⁵⁵ A. Gide, *Les Faux-Monnayeurs*. s.94

yük bir rol verir. Michel Raimond'a göre "Gide, okuyucuyu kahramanların bakış açılarının çokluğu içine nüfuz ettirerek ona ayrıcalıklı bir pozisyon verir."⁵⁶ O, okuyucusunu romanın kurgusal dünyasına bir okuyucu olarak değil, bir arkadaş olarak⁵⁷ davet eder.

Gide, tembel okuyucuyu sevmez. Buna karşılık aktif ve dikkatli okuyucuyu sever. Okuyucusunun eserini daha iyi anlaması ve onun şifreli içeriğini çözmesi için anlayışı kuvvetli ve kıvrak zekalı olmasını ister ve şöyle der: "Sadece leb demeden leblebiyi anlayanlar için yazıyorum."⁵⁸ Pierre Chatier'ye göre "Balzac sonrası romanın okuyucuyu tatmin edici çok tasvirli realist romanların klasik ölçülerine alışmış bir okuyucu, Gide'in eseri karşısında şaşırıp kalır ve hatta aldatılmışlık hissine kapılır."⁵⁹

Gide, asırlar boyunca klasik romanların romanesk dünyasında büyülenmiş, uyuşturulmuş, hiptonize edilmiş okuyucunun zihnini çelmek, büyülemek ve kandırmak istemez. Örneğin bir Donkişot okuduğu şövalye romanlarının, bir Madame Bovary, okuduğu romantik romanların kurbanı olan okuyucu tipine en güzel örnektir. Göte'nin *Genç Werther'in Izdırabları* isimli eserini okuyan bazı okuyucuların, baş kahramanının şakağına silahı dayayarak intihar etmesini taklit ederek canlarına kıydıkları söylenir.⁶⁰

Gide, biraz daha ileri giderek okuyucusunun romanını anlamada kendisinden daha üstün olmasını ister. O, "Okuyucunun benim üzerime üstünlük kurmasını, yazardan daha zeki, daha anlayışlı ve kıvrak zekalı olduğunu kendisini inandıracak şekilde hareket etmesini, kahramanlar hakkında daha çok şey bilmesini, yazara rağmen hikayenin akışı içinde gerçeği daha iyi keşfetmesini istiyorum"⁶¹der.

Kalpazanlar'daki bir sahnede okuyucunun yazara üstünlüğüne tanık oluyoruz.. Şunu belirtmeliyiz ki buradaki okuyucu, romanın dünyasındaki okuyucu kahramandır. Romancı-kahraman Edouard, bir sahfafta gözetlediği Georges'un kitap çalma olayını romanına alıyor ve şöyle diyor:

⁵⁶ Michel Raimond, *La Crise du Roman*, s.351

⁵⁷ Anne Marie Moulène et Jacques Paty, *Les Faux-Monnayeurs* ou l'Oeuvre Sans Objet in *Revue des Lettres Modernes. André Gide* 5, s.41

⁵⁸ André Gide, *Journal I* ss.991-992

⁵⁹ Pierre Chatier, *Les Faux-Monnayeurs d'André Gide*.Paris Gallimard, 1991, s.111

⁶⁰ R. Bourneuf et Real Ouellet, *L'Univers du Roman*, Paris P.U.F, 1972, s.13

⁶¹ A.Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs*. s.70

“Georges’un macerası benim işime yaradı.”⁶² Georges’a hırsızlık olayını ele alan romanında bir sayfayı verir. Georges onu okuduğu ve hırsızın başına gelenin devamını sorduğu zaman, Edouard ona olayın devamını kendisine bağlı olduğunu söyler. Gide, her okuyucudan girdisi çıktısı tam verilmemiş belirsiz olaylara kişisel yorum getirmesini bekler. Okuyucudan sonuçlanmamış hikayenin devamını kendi keyfine göre tasavvur etmesini ve hayal gücünü çalıştırmasını bekler.

Gide, hikayenin seyri içinde zaman zaman Ahmet Mithat gibi okuyucuya hitabeder. *Vatikan Zindanları (Les Caves du Vatican)* eserinde okuyucuyu, Kontes’in aptallığıyla çelişen Protos’un dolandırıcılığını değerlendirmeye davet eder. Hikayenin akışı içinde anlatıcı-yazar okuyucuyu uyarmak için araya girer ve şöyle der: “Okuyucuyu dürüst bir şekilde uyarıyorum: Virmantel papazının ismi altında kılık değiştiren ve kendini öyle tanıtan Protos’tur.”⁶³ Bu tür bir uyarı ile okuyucusunu uyaran Gide “yazar-okuyucu öğreten-öğrenen arasındaki iletişim ilişkisini sergiler ve kurgusu sanki gerçekmiş gibi verilen bir fiktif eserin konvansiyonu altüst eder.”⁶⁴

Kalpazanlar’da Gide, kahramanlarından Boris’in intiharını anlatır. Fakat olayın girdisini ve çıktısını belirtmekten kaçınır. Okuyucuya sadece birkaç ipucu verir ve her türlü yorumu okuyucuya bırakır. Anlatıcı-yazar okuyucuya şöyle der: “Edouard’ın, Boris’i Azais’lere emanet ederken bir tedbirsizlik yapmasından korkuyorum. Ona nasıl engel olmalı? Herkes kendi konumuna göre hareket eder. Edouard’ın konumunu da durmadan deneme yapmaktır. Kesinlikle iyi kalplidir. Fakat çok defalar çıkar kaygısı ile hareket etmesini başkalarının huzuru adına tercih ederdim.”⁶⁵ Yazar, burada hikayenin akışı içine girerek kahramanlarıyla ilgili olarak okuyucu ile sohbet ediyor. Bu da Gide’in okuyucusuna ne kadar önem verdiğini gösteriyor.

Gide, zaman zaman hikayenin akışını keserek araya girmekle olayın doğrusal akışını durduruyor ve okuyucusuna anlatıcı-yazar olarak hitap ediyor. Ahmet Mithat ise romanında gerçek hayattaki romancı kimliği ile

⁶² A.Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs*, s.453

⁶³ A. Gide, *Les Caves du Vatican* Paris Gallimard Yayınları, 1922, s.97

⁶⁴ M. José Schneider, *Ironie dans les oeuvres romanesques d’André Gide*, Frankfurt, Verlag Peterlango, 1977, s.27

⁶⁵ A. Gide, *A.g.e.*, s.274

okuyucusuna hitap ediyor. Burada iki romancının ortak noktası, okuyucularını hesaba katarak onlar ile roman düzleminde söyleşmeleridir.

Sonuç olarak bu çalışmamızda, ilk Türk romancılarından biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşâhedât* romanı ile Fransız romancısı André Gide'in *Kalpazanlar* romanı arasında anlatım teknikleri, roman düzleminde romanla ilgili düşüncelerini ifade etmeleri, natüralist ekolün eleştirisi, romanın romanı olmaları, okuyucunun "mesaj veren-mesaj- mesajı alan" iletişim işleminde yerini alıp hesaba katılması gibi konularda benzerlik olduğunu ortaya koyduk. André Gide'in *Kalpazanlar* romanı ve diğer eserleri dünya çapında tanınmaktadır. Yazarın sağlığında eserleri yirmi altı dile çevrilmiştir ve hakkında yazılan kitapların sayısı elliye geçmiştir.⁶⁶ Edebiyat çevrelerinde Gide'e gerçek yeri verilmektedir. Fakat Ahmet Mithat'ın yaklaşık yüzyıl önce yazdığı, *Müşâhedât* 'ın modern romanda karşılaşılan teknik unsurlara sahip olduğu halde dünya çapında gerçek yerini alamamıştır. Yazarımızı tanıtamadığımızdan dolayı, herhalde bunun sorumluluğunu kendimizde aramalıyız.

---

⁶⁶ Bkz. Suut Kemal Yetkin, André Gide'e dair önsöz in *André Gide, Seçme Yazılar*, Çev. Suut Kemal Yetkin, İstanbul, M.E.G.S.B. Yayınları, 1988, s. XI
328